

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІАТУ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЙОГО ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ

Чижмар К.І.,
к.ю.н., доцент, докторант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
Ужгородський національний університет

Досліджуються особливості правової категорії «правосуб'єктність». Автор приділяє особливу увагу правосуб'єктності нотаріату. Розкриваються підходи низки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо досліджуваної категорії.

Ключові слова: нотаріат, інститут нотаріату, нотаріус, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, деліктоздатність.

Чижмарь Е. И. / КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС НОТАРИАТА В КОНТЕКСТЕ РЕАЛИЗАЦИИ ЕГО ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ / Ужгородский национальный университет, Украина

Исследуются особенности правовой категории «правосубъектность». Автор уделяет особое внимание правосубъектности нотариата. Раскрываются подходы ряда отечественных и зарубежных ученых относительно исследуемой категории.

Ключевые слова: нотариат, институт нотариата, нотариус, правосубъектность, правоспособность, дееспособность, деликтоспособность.

Chizmar K.I. / CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF NOTARIES IN THE CONTEXT OF HIS LEGAL PERSONALITY / Uzhgorod National University, Ukraine

The features in the legal category of «legal subjects». The author pays special attention to the legal personality of notaries. Approaches revealed a number of domestic and foreign scientists investigated regarding category.

Key words: notaries, notaries Institute, notary, legal capacity.

Постановка проблеми. Категорія правосуб'єктності міцно затвердилася в науковій термінології та широко застосовується у всіх галузевих юридичних науках. Однак проблемі правосуб'єктності не можна вважати остаточно вирішеною, оскільки до цього часу не сформульовано однозначного розуміння змісту останньої та її співвідношення з іншими категоріями загальної теорії права. Сфера застосування категорії «правосуб'єктність», її зміст, структурні елементи як у загальній теорії держави і права, так і в галузевих юридичних науках розкриваються неоднозначно, і цей предмет, відповідно, потребує подальшого дослідження.

Аналіз наукових джерел. У сучасній літературі має місце тривала та масштабна дискусія з приводу визначення змісту правосуб'єктності та пов'язаних із нею категорій теорії права, до якої долучилися такі науковці, як Р. Халфіна, С. Кечекьян, С. Алексєєв, В. Нерсисянц, С. Архіпов та ряд інших. У результаті їхніх досліджень намітилася тенденція стосовно більш об'ємного (порівняно із цивілістичним) розуміння суб'єктивного права і правовідносин; по-різному визначаються правовий статус і правове становище громадян, їх правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність, співвідношення між ними тощо.

Теоретичною базою нашого дослідження стали також наукові монографії та статті цілого ряду сучасних вітчизняних та зарубіжних правознавців як у галузі проблем організації та функціонування інституту нотаріату, здійснення ним своєї професійної діяльності, так і з питань забезпечення конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу. Це роботи В. Авер'янова, І. Безклубого, Д. Белова, Ю. Бисаги, Н. Кузнецової, П. Косянчука, Я. Ленгер, М. Оніщенко, Н. Матузова, А. Малько, П. Рабіновича, В. Середюк, І. Табаріна, В. Федоренка. Серед праць, що стосуються безпосередньо інституту нотаріату та нотаріальної діяльності, можна назвати також роботи В. Бранкової, С. Гусарева, Л. Грудциної, А. Кулика, І. Москаленко, Л. Радзівської, С. Пасічник, С. Фурси, І. Черемних, В. Яркова та ряду ін.

Виклад основного матеріалу. Базовим елементом конституційно-правового статусу суб'єкта є його правосуб'єктність. Властивість бути суб'єктом права не виникає стихійно, вона не становить природної якості людини. Ця властивість, як справедливо зазначав Г. Шершеневич, «є творінням об'єктивного права» [1, с. 215]. Іншими словами, тільки за допомогою законодавчо закріплених норм можли-

ве встановлення та надання специфічної юридичної якості (правосуб'єктності), що дає змогу особі або організації бути суб'єктом права [2, с. 60].

Питанням правосуб'єктності інституту нотаріату приділялася увага в роботах вчених у галузі цивільного процесу. Щодо безпосередньої правосуб'єктності нотаріату, то це питання потребує більш ґрунтовного дослідження на теоретичному рівні, оскільки в теорії як матеріального, так і процесуального права мають місце суперечливі погляди на цю правову категорію.

Так, у матеріальному праві в одних наукових джерелах питання цивільної правосуб'єктності розглядаються тільки щодо юридичних осіб [3, с. 231], в інших – тільки щодо фізичних [4, с. 41]. Вітчизняні вчені-цивілісти, розкриваючи поняття правосуб'єктності стосовно юридичної особи, відзначають, що під цивільною правосуб'єктністю юридичної особи слід розуміти здатність бути суб'єктом цивільних відносин; вона складається із цивільної правоздатності та цивільної дієздатності цієї особи [5, с. 239]. Разом із тим вони не включають до поняття цивільної правосуб'єктності деліктоздатність.

Отже, висловлюються різні погляди на визначення змісту цієї правової категорії. Більшість авторів, як ми бачимо, не надають правосуб'єктності самостійного значення і розглядають її не як окремий правовий та категоріальний засіб, а як узагальнююче поняття, що відображає наявність в учасника правовідносин певних юридичних властивостей в їх нерозривній єдності.

О. Іоффе підкреслював, що витоки теоретичних уявлень про правосуб'єктність тісно пов'язані з категоріями «правоздатність» та «дієздатність». По-перше, за німецькою доктриною термін «правосуб'єктність» ототожнювався з правоздатністю, виходячи із того, що суб'єктом права вважався той, хто може мати права; по-друге, за французькою доктриною термін «правосуб'єктність» розглядався через взаємозв'язок правоздатності та дієздатності [6, с. 84].

У сучасній вітчизняній теорії права стверджується, що «під правосуб'єктністю фізичних і юридичних осіб розуміється наявність у них властивостей правоздатності та дієздатності» [7]. При цьому С. Архіпов підкреслює, що дієздатність, як більш висока ступінь розвитку правосуб'єктності, містить у собі правоздатність в якості однієї зі своїх сторін, аспектів [8, с. 133].

Водночас існує точка зору про те, що застосовувати інституту правоздатності та дієздатності можливо лише до фізичних осіб при дослідженні їх правосуб'єктності. Стосовно ж організацій, то у них правосуб'єктність знаходить свій вираз у компетенції їх органів, тобто в сукупності прав та обов'язків, що надаються їм для виконання відповідних функцій [9, с. 192].

Що ж стосується деліктоздатності, то в теорії права остання найчастіше тлумачиться як здатність особи нести відповідальність за вчинене нею правопорушення [10, с. 45], а категорія деліктоздатності в юридичній літературі розуміється в трьох ракурсах: як елемент правоздатності, як елемент дієздатності і як самостійний елемент правосуб'єктності [11, с. 29]. С. Алексєєв визначав деліктоздатність як «властивість особи нести самостійну юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення (делікти)». Щодо можливості виокремлення вказаної властивості як елемента загальної структури правосуб'єктності вчений займав доволі прагматичну позицію: з одного боку, він вважав, що для більшості суб'єктів права потреби в цьому немає, а з іншого – підкреслював, що в деяких випадках виникає необхідність відокремлення деліктоздатності [12, с. 80].

Таким чином, у рамках тематики нашого дослідження, узагальнюючи викладене вище, вважаємо, що, керуючись підходами сучасних теоретиків права, елементами правосуб'єктності нотаріату як недержавного інституту, наділеного повноваженнями державно-владного характеру, слід визнати правоздатність, дієздатність та деліктоздатність (остання часто включається до складу дієздатності).

Оскільки метою нотаріальної діяльності є, в першу чергу, реалізація безперечних матеріальних прав за допомогою нотаріальної процедури через реальні дії суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин (нотаріальний процес [13, с. 181]), вважаємо за доцільне зупинитися на аналізі концепцій вчених-правників із цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Так, зокрема, М. Штефан вказував на те, що категорії правоздатності та дієздатності необхідні в цивільному праві, де можливість мати права не завжди є можливістю реалізувати їх особистими діями. У цивільному процесі надзвичайно важлива наявність правосуб'єктності [14, с. 42]. Аналізуючи різні точки зору вчених-процесуалістів, М. Штефан робить висновок, що цивільна процесуальна правосуб'єктність передбачає право й обов'язок бути конкретним суб'єктом процесуальних відносин і здійснювати закріплену за таким суб'єктом дозволу й обов'язкову поведінку. Вона визначається сукупністю процесуальних прав і обов'язків на участь у цивільному процесі різних категорій суб'єктів [14, с. 51].

Щодо нотаріального процесу, то під нотаріальною процесуальною правосуб'єктністю слід розуміти узаконену та гарантовану державою можливість фізичних, юридичних осіб бути конкретним суб'єктом нотаріальних процесуальних відносин і здійснювати закріплену за ними законом дозволу та обов'язкову поведінку. Така поведінка повинна обов'язково мати певні межі, тобто вона визначається комплексом процесуальних прав та обов'язків таких суб'єктів.

Аналізуючи нотаріальний процес, можна зробити висновок, що нотаріальна процесуальна правосуб'єктність поширюється на:

1) осіб, що беруть участь у вчиненні нотаріального провадження з метою захисту як своїх власних прав та інтересів, так і прав та інтересів інших осіб, якими можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Винятком із цього правила можуть бути також установи, підприємства та організації, які не є юридичними особами, але в силу своєї компетенції можуть бути суб'єктами нотаріального процесу і брати участь у нотаріальному провадженні. Зокрема, до таких суб'єктів належать органи опіки та піклування, дипломатичне представництво, філії та представництва, які можуть діяти через своїх представників;

2) особи, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження: експерт, перекладач, свідки.

Крім даних суб'єктів, нотаріальна процесуальна правосуб'єктність поширюється на осіб, які вчиняють нотаріальні дії, зокрема державного нотаріуса, приватного нотаріуса та його заступника (ст. 29 Закону «Про нотаріат»), уповноважених на вчинення нотаріальних дій осіб органів місцевого самоврядування, посадових осіб, передбачених у ст. 40 Закону «Про нотаріат», посадових осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій у консульських установах та дипломатичних представництвах за кордоном.

Усі перераховані групи суб'єктів для участі в нотаріальному провадженні знаходяться в певному процесуальному статусі, зокрема, нотаріуса як обов'язкового суб'єкта нотаріального процесу, заявника, заінтересованої особи, свідка, перекладача, наділяються комплексом процесуальних прав та обов'язків.

Такі процесуальні права й обов'язки повинні обов'язково бути закріплені в Законі. Крім того, держава повинна гарантувати особам, які є суб'єктами нотаріального процесу, здійснення їх законних прав та обов'язків. Наприклад, якщо особа звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, а така дія суперечить законодавству України, на нотаріуса, згідно зі ст. 49 Закону «Про нотаріат», покладається обов'язок відмовити у його вчиненні. Але при цьому особі гарантується її право на звернення до нотаріуса. Зокрема, нотаріусу забороняється безпідставно відмовляти у вчиненні нотаріальної дії, і на вимогу особи, якій у цьому відмовлено, він протягом трьох днів має винести мотивовану письмову постанову, де повинен викласти причини відмови та роз'яснити порядок її оскарження (ст. 49 Закону «Про нотаріат»).

Щодо нотаріуса, то його правове становище також визначається правосуб'єктністю, складовими елементами якої є закріплена Законом «Про нотаріат» безперечна юрисдикція, на здійснення якої уповноважений нотаріус, та компетенція, що виявляється в його повноваженнях. Саме в цьому полягає відмінність правосуб'єктності нотаріуса від правосуб'єктності інших учасників нотаріального процесу, зокрема осіб, що беруть участь у нотаріальному провадженні, та осіб, які сприяють нотаріусу в його вчиненні. Щодо нотаріуса як публічної особи, наділеної державою певною компетенцією щодо вчинення нотаріальних дій, слід вживати поняття «правосуб'єктність», а не «праводієздатність», застосування останнього некоректно, оскільки нотаріус наділяється державою не здатністю мати права та обов'язки, а конкретними правами та обов'язками, передбаченими законом (ст.ст. 4, 5 Закону «Про нотаріат») і спрямованими на виконання нотаріальної функції.

Висновки. Таким чином, на наш погляд, форма реалізації правосуб'єктності нотаріату, по-перше, виступає структурним елементом будови механізму реалізації загальної правосуб'єктності юридичних осіб. По-друге, кінцевою метою використання тієї чи іншої форми реалізації правосуб'єктності виступає реалізація елементів конституційно-правового статусу (зокрема, конституційних прав та обов'язків нотаріату). Інакше кажучи, через форму реалізації правосуб'єктності здійснюється реалізація конституційних прав та обов'язків суб'єктів нотаріальних правовідносин у межах обсягу їх правосуб'єктності у відносинах приватноправової сфери. По-третє, конкретний вид форми, в якій реалізується правосуб'єктність того чи іншого суб'єкта нотаріальних правовідносин, суб'єкт обирає сам, якщо інше не передбачене законом.

Якщо зазначені характеристики поняття «форма реалізації правосуб'єктності» застосовувати до інституту нотаріату, то правовою формою реалізації конституційної правосуб'єктності цього інституту слід вважати елемент механізму конституційно-правового регулювання відносин за їх участі – правову підставу, завдяки якій останні набувають конкретних конституційних прав та обов'язків як правосуб'єктні органи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шершеневич Г. Ф. Наука цивільного права [Текст] / Г.Ф.Шершеневич. – М.: Статут, 2003. – 617 с.
2. Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект) [Текст] / Ю.О.Пундор // Часопис Київського університету права. - № 1. – 2013. – С. 60-64.
3. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / [За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с
4. Зозуляк О.І. Правові форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: поняття, особливості, види [Текст] / О.І.Зозуляк // Вісник Вищої ради юстиції - № 3 (11) – 2012 – С. 41-50.
5. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / [За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с
6. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву [Текст] / О.С.Иоффе. – М.: Статут, 2000. – 881 с.
7. Санжарук Т. Правосуб'єктність та її елементи як властивості суб'єктів права / науково-практичної / Т.Санжарук. // Матеріали X регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://lexlibrary.org>
8. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование [Текст] / С.И.Архипов. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс». – 2004. – С. 133.
9. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник [Текст] / За ред. проф. В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 508 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. [Текст] / Скакун – Х.: Консум, 2006. – 359 с.
11. Хуторян Н. М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових відносин : монографія [Текст] / Н. М. Хуторян. – К. : Атіка, 2002. – 64 с.
12. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права [Текст] / С.С.Алексеев. – Свердловск, 1964. – Вып. 2. – 209 с.
13. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: теоретичні основи [Текст] / С.Я.Фурса. – К.: Істина, 2002.
14. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. [Текст] / М.Й. Штефан - К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. - 624 с.
15. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Міжнародні механізми захисту прав та свобод людини і громадянина. Навчальний посібник / Ю.М.Бисага, М.М.Палінчак, Д.М.Белов, М.М.Данканич. - Ужгород, «Ліра». -2003. – 55 с.
16. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Національний механізм захисту прав та свобод людини і громадянина. Навчальний посібник / Ю.М.Бисага, М.М.Палінчак, Д.М.Белов, М.М.Данканич. - Ужгород, "Ліра". -2003. – 58 с.
17. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму / Д.М.Белов.– В.Березний: РК «Євростандарт», 2011. – 400 с.
18. Бисага Ю.М., Белов Д.М., Інститут глави держави в механізмі стримувань та противаг: порівняльно-правовий аналіз / Ю.М.Бисага, Д.М.Белов, // Порівняльно-правові дослідження. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – № 1, 2006. - К. «Логос». – 215 с.